

Uluslararası Liderlikte Mükemmellik Arayışı Dergisi (ULMAD)

<http://www.lmad.elayayincilik.com/>

Ivan Illich: Okulsuz Toplumla Doğru mu?¹

Ertuğ Can², Caner Ozan³

Öz

Bu araştırmanın amacı Ivan Illich'in eğitim anlayışını, okula bakışı açısından analiz etmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında Ivan Illich'in "*Okulsuz Toplum*" kitabı doküman olarak incelenmiş ve veriler betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre Ivan Illich, öğrenmenin genel olarak okul dışında gerçekleştiğini, eğitim ve öğretim için okula kaynak ayırmanın gereksiz olduğunu belirtmektedir. Ivan Illich'e göre okullar, öğrenme hakkını engelleyen, gereksiz para ayrılan, fırsat eşitsizliği yaratan, öğrencinin eksiklik duygusuyla yetişmesine sebep olan, beyin yıkama kurumlarıdır. Öğretmenler de bu kurumda yıkıcı otorite rolüne sahip, kitapları kıskanan ama sistemden şikayetçi olan bireylerdir. Okul kurumunun bir anda ortadan kaldırılamayacağını savunan Illich, eğitimin günümüz okulları ile değil; sokak, kütüphane, genel ağ gibi alternatif yerler ile gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Illich, eğitim için kaynak hizmeti sağlanırken öğrencinin fiziksel çevresinin kullanışlı hale getirilmesini, yetenekli bireylerin yönlendirilmelerini, etkili öğrenme için öğrencilerin akranlarıyla buluşabilecekleri bir iletişim ağına eklenmesini, alanında profesyonel olan kişilere kolayca ulaşılabilecekleri, adreslerinin ve bilgilerinin yazıldığı bir liste oluşturulmasını önermektedir. COVID-19 pandemisi ile birlikte okul kapanmalarının yaşanması, sanal okulların yaygınlaşması ve sanal sınıf uygulamaları, Illich'in okulsuz toplum hayalinin bir ütopya olmadığını göstergesidir. Sonuç olarak, Illich'in de belirttiği gibi günümüzde özgürlük temelinde, eleştirel düşünme ve yaratıcılığı ön plana çıkaran eğitim sistemlerine daha çok ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ivan Illich, fırsat eşitsizliği, okulsuzlaşma, sanal okullar

Ivan Illich: Towards a Deschooling Society?¹

Abstract

The purpose of this research is to analyze Ivan Illich's understanding of education from the point of view of school. In the research, within the scope of qualitative research method, Ivan Illich's "*Deschooling Society*" book was examined as a document and the data was evaluated with descriptive analysis. According to the research findings, Ivan Illich states that learning generally takes place outside the school, and it is unnecessary to allocate resources to the school for education and training. According to Ivan Illich, schools are institutions of brainwashing that prevent the right to learn, allocate unnecessary money, create inequality of opportunity, and cause students to grow up with a sense of inadequacy. Teachers are also individuals who have a destructive authority role in this institution and also jealous of the books but complain and at the system. Illich, who argues that the school institution cannot be abolished all at once, argues that education should take place not with today's schools, but with alternative places such as streets, libraries and general networks. While providing monetary resource services for education, Illich recommends making the physical environment of the student useful, guiding talented individuals, and adding students to a communication network where they can meet with their peers for effective learning, creating a list where the addresses and information of the professionals can be easily reached. School closures, the spread of virtual schools and virtual classroom practices along with the COVID-19 pandemic are an indication that Illich's dream of a schoolless society is not a utopia. As a result, as Illich stated, today there is a more need for education systems that emphasize critical thinking and creativity on the basis of freedom.

Keywords: Ivan Illich, inequality of opportunity, deschooling, virtual schools.

¹ Bu çalışma İCONTE 22 sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu yazar, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı. ertugcan@gmail.com , ORCID: 0000-0002-0885-9042

³ Öğretmen, MEB, İstanbul Bağcılar Mehmet Akif Ersoy İlkokulu. cnrozn23@gmail.com

Makale Geçmişi
Makale Türü
Önerilen Atıf

Geliş: 03.06.2022

Kabul: 24.06.2022

Yayın: 30.06.2022

Araştırma Makalesi

Can, E. ve Ozan, C. (2022). Ivan Illich: Okulsuz Topluma Doğru mu? *Uluslararası Liderlikte Mükemmellik Arayışı Dergisi (ULMAD)*, 2(1), 12-21.

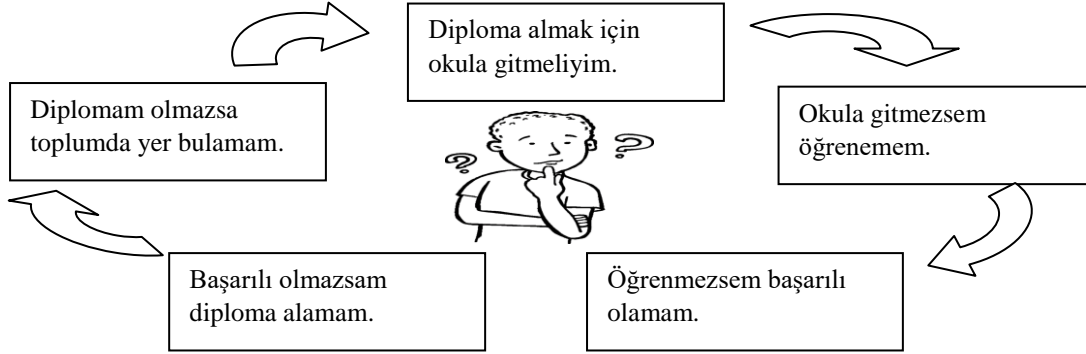
Giriş

Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gereçleri sağlama ve kılavuzluk etme eylemi olarak tanımlanan öğretim (Türk Dil Kurumu [TDK], 2022), örgün eğitim ile özdeşleşen okullar aracılığıyla sağlanmaktadır. Çelik'e (2003) göre okul; öğrenciyi bulunduğu toplumdaki alarak, onu her yönden yetiştiren, spor yapılan, boş zamanı değerlendirme için öğrenciyi alternatifler sunan fiziki mekânlara sahip sosyal bir kurumdur. Okul öğrenci, öğretmen ve idarecilerin bir arada eğitim ve öğretim gördükleri bir kurum olduğu için, belli kuralları da içermektedir. Bu kurallar olumlu okul ikliminin oluşması için gereklidir. Ayrıca Çelik, okulun öğrenci ihtiyaçlarını karşılayan, öğrenciyi eğitim ve öğretim hizmetlerini götüren bir şirket olarak düşünülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Öğrenci bu şirketin daimî müşterisi olarak, okuldan yararlanmaktadır.

Klasik okul tipi olarak adlandırılan dört duvar arasında yer alan kurumlara karşı olan bazı yaklaşımlar vardır. Bunlardan ilki çocukların özgür olduğu ve merkeze alındığı, eğitimin çocuğun ihtiyaçlarına göre düzenlendiği oyunu temele alan demokratik bir okulu savunan Neil'e ait "Summerhill" yaklaşımıdır (Tezcan, 2005). Başka bir yaklaşıma göre okullar, erken yaşlarda eğitimi bir yola sokan, çocuklara sosyal sorumluluk ve özgüven aşılama çabasına çalışan ama bu konuda başarısız olan kurumlardır (Glasser, 2017). Diğerleri ise Ivan Illich'in öncülük ettiği "Okulsuz toplum" yaklaşımıdır. Her üç yaklaşım da klasik okulları eleştirmektedir. Ancak Neil ve Glasser mevcut okulların düzelebilebileceğini savunurken, Illich okulların, bir kısır döngü yarattığını belirtip, tamamen kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Illich'in modern eğitimdeki kısır döngüye ilişkin görüşleri Şekil 1'deki gibi özetlenebilir.

Şekil 1

Okul Kısır Döngüsü

Şekil 1'de görüldüğü gibi, bireyler aslında nihai olarak diploma almak için okula gitme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Çünkü okula gitmezlerse öğrenemeyeceklerini, öğrenemedikleri zaman başarılı olamayacaklarını, başarılı olamamaları durumunda da diploma alamayacaklarını düşünmekte ve bilmektedirler. Diploma sahibi olmadıkları durumda ise toplumda kendilerine yer bulamayacaklarını, iş sahibi olamayacaklarını düşünerek zorunlu nedenlerle diploma sahibi olmak için okula devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Kendisini bu kısır döngü içinde bulan bireyler, okula gitmek zorunda kaldığını hissetmektedir. Aslında bu zorunluluk aynı zamanda etkili bir öğrenmeden daha çok okulu diploma almanın zorunlu bir aracı konumuna getirmektedir. Zaten okul kurumunun yapmak istediği de budur.

Radikal okul eleştirileri yapan düşünürlerin, eğitime bakış açılarını anlamak için yüz yüze görüşme imkânı olmadığı için, bu düşünürlerin kitaplarını inceleyerek eğitime bakış açıları hakkında fikir yürütülebilir. Ayrıca, son zamanlarda okulun işlevine yönelik sorgulamalar ve eleştiriler ile uzaktan

eğitimin gün geçtikçe yaygınlaşması, okula yönelik beklentilerin farklılaşması, okulsuz topluma yönelik ilgiyi artırmaktadır. Bu sebeple, en radikal okul eleştirisi yapan Ivan Illich'in "Okulsuz Toplum" kitabı incelenerek eğitime bakış açısı incelenmeye çalışılmıştır.

Alanyazında Ivan Illich'in okulsuz toplumu hakkında çalışmalar mevcuttur (Akyüz, 2019; Durakoğlu ve Zabun, 2017; Günay, 2019; Sarıtaş, 2018; Yıldırım, 2020). Bu çalışmalarda genel olarak okul eleştirisi kapsamında, okulsuz toplum kitabı hakkında bilgi verilerek başka radikal eleştiriler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Illich'in "Okulsuz Toplum" kitabından yola çıkarak sosyalleşme becerilerinin kazandırılması (Kayalı, 2019), eğitim felsefesi açısından incelenmesi (Varlıkgörücü ve Şahin, 2018), Osmanlı eğitim sistemi ile karşılaştırılması (Çetin, 2013) ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Kılıç (2021) ise okulsuz toplum idealinin temel eğitimden sonra gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından öğretmenlerin okumasını tavsiye ettiği kitaplar içinde yer alan "Okulsuz Toplum" kitabı (MEB, 2018), Ivan Illich tarafından 1970'li yıllarda yazılmıştır (Illich, 2017). Kitap yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümlerinde, okula neden ihtiyaç olmadığı hakkında, örneklerle bilgi verilirken, altıncı bölüm olan "Öğrenme ağları" ile okula alternatif çalışmalara yer verilmiştir.

Hızla gelişen teknoloji, salgınlardan kaynaklanan zorluklarla mücadele, okulsuz toplum deneyimleri, Ivan Illich'in hayalini kurduğu okulsuz toplumu "hayata geçirebilir mi?" sorusunu akıllara getirmektedir. Ayrıca, küresel düzeyde etkili olan pandemi ve kriz durumlarında yaygınlaşan ve açık ve uzaktan eğitim uygulamaları okulun fonksiyonlarının sorgulanmasına neden olmakta, okulsuz topluma yönelik görüşleri tekrar gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın amacı Ivan Illich'in eğitim anlayışını, okula bakış açısından analiz etmek ve bu bakış açısına dair varsayımlar sunmaktır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ivan Illich'e göre okulun işlevleri ve yarattığı sorunlar nelerdir?
2. Ivan Illich'in okula alternatif olarak sunduğu seçenekler nelerdir?

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında doküman incelemesi yapılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2006) göre, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi, nitel araştırmalarda tek başına kullanılabilecek bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir.

Doküman analizi, basılı, elektronik ve görsel belgelerin içeriğini titizlikle bilimsel ve sistematik olarak analiz etmek ve değerlendirmek için kullanılan nitel araştırma yöntemidir (Ekiz, 2009; Kırıl, 2020). Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynakları olarak, diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanılması durumunda "verinin çeşitlendirilmesine" ve araştırmanın geçerliğine de önemli katkılar sağlayacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi doküman analizi de bilgi ve belgelerden anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bilimsel bir anlayış oluşturmak, deneysel bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin ve Strauss, 2008).

Araştırmada, Ivan Illich'in "Okulsuz Toplum" kitabı veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda "Okulsuz Toplum" kitabı, araştırmanın amacına ve alt problemlerine uygun olarak "okulun işlevleri ve yarattığı sorunlar", "öğretmenin rolü", "müfredat" ve "okula alternatifler" başlıkları altında incelenmiş ve betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu süreçte araştırmacılar olabildiğince yansız olmaya özen göstermişler, temel veri kaynağında yer alan görüşleri bulgular bölümünde olduğu gibi ortaya koymaya çalışmışlardır.

Bulgular

Bu bölümde "Okulsuz toplum" kitabında yer alan Ivan Illich'e ait görüşler doğrudan alıntı yapılarak, betimsel olarak analiz edilmiştir.

Okulun İşlevleri ve Yarattığı Sorunlara Yönelik Bulgular

Illich okulsuz topluma geçiş sebeplerinden birisinin sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bireylerin aleyhine dizayn edilen okullar ve eğitim sistemi olduğunu dile getirmektedir. Zengin muhitteki okulların da gelir açısından daha iyi olduğunu belirtmiştir. Bazı ülkelerde kısa sürede okula gitmenin fakirlik göstergesi olduğunu, bu açıdan bile okulun bir fakirlik sayacı gibi çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca sosyoekonomik düzeyi düşük olan öğrenciler, okul sayesinde zengin öğrencilerin konumuna ulaşmasının mümkün olmayacaktır. Çünkü eğitim sadece okulla ilgili değildir. Bireyin yaşadığı çevrenin sunduğu olanaklarda fazla olmalıdır. Illich bu yönleriyle okulu eşit eğitim verme hayali ile insanları kandıran bir kurum olarak ifade etmektedir.

“...Sadece eğitim değil, aynı zamanda, sosyal gerçekliğin bizatihi kendisi de okullaştırılmış durumdadır. Okullaştırmanın maliyeti aynı müstemlekedede yaşayan hem fakir hem de zengin için aşağı yukarı aynıdır. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki şehirlerden yirmisinde, gettolarda ve zenginlerin yaşadığı banliyölerde her bir öğrenci başına düşen yıllık gider birbirine yakın oranlardadır ve bu oran çoğu zaman fakirler aleyhine dönmektedir.” (s.14)

“...Şu kesin bir şekilde açıkça ortaya konulmalıdır: Bir çocuk, eşit nitelikte okul eğitimi hakkına sahip olmakla zengin bir çocuğun konumunu nadiren elde edebilir. Aynı okula, aynı yaşta başlasalar bile fakir çocuklar, orta sınıf çocuklar için pekâlâ mümkün olan eğitim olanaklarının çoğundan mahrumdurlar. Bu avantajlar evdeki sohbetlerden ve kitaplardan, çocuğun hoşlanacağı tatil gezilerine ve hem okulda hem de okul dışında yer alabileceği farklı ilgi alanlarına dek uzanmaktadır. Daha fakir çocuklar, gelişim ve eğitim amacıyla okula bağımlı kaldıkları sürece, genellikle diğerlerinden geri kalacaktır. Fakirlerin, iddia edilen dengesizlikleri gidermek için sertifika almaya değil, öğrenme edimlerini gerçekleştirmelerini mümkün kılacak yardımlara ihtiyaçları vardır.” (s.19)

Illich orta çağ kiliseleri ile modern okulların aynı şekilde işlediğini belirtmektedir. Orta çağ kiliselerinin halka umut sattığı gibi, okul da öğrenmenin sadece okulda gerçekleşebileceği vaadini satmaktadır. Her iki kurum da varlığını insanların kendilerine inanmasına borçludur. Orta çağ kiliselerinin yıkılması sürecinin sancılı bir şekilde gerçekleştiğini belirten Illich, aynı sıkıntıların okulsuzlaştırma sürecinde de yaşanacağını ifade etmiştir ancak bireylerin tamamen özgür olabilmemesinin yolu da okulsuzlaştırma ile mümkün olacaktır.

“Eşit eğitim fırsatı, gerçekten de hem arzu edilebilir hem de uygulanabilir bir amaçtır. Fakat bunu ancak zorunlu okullaştırma ile mümkün saymak; kurtuluşu, kiliseyle karıştırmak anlamına gelmektedir” (s.23)

Illich okula ayrılan paranın gereksiz olduğunu ve okula ayrılan paralar ile bölgenin başka ihtiyaçlarının giderilebileceğini savunmaktadır. Ayrıca okulda kademeler ilerledikçe okulun maliyeti de aynı oranda artmaktadır. Bu maliyetler okulun fiziksel olanaklarını arttırmak, müfredata para harcamak şeklinde ortaya çıkmaktadır.

“Zorunlu eşit okullaşmanın, ekonomik olarak uygulanamaz olduğu itiraf edilmelidir. Latin Amerika ülkelerinde her bir mezun öğrenciye harcanmış olan kamu maliyeti, (en fakirle en zengin arasındaki gruba dahil olan) ortalama bir vatandaş için harcanan paranın üçyüzelli ile binbeşyüz katıdır.” (s.22)

Illich birçok öğrenmenin dışarıda kendiliğinden olduğunu savunmuştur. Konuşmayı, yemek yemeyi öğrenmek, düşünmek, dil öğrenmek vb. eylemlerin bir öğretmen ve okul olmadan da olabileceğini dile getirmiştir. Aslında burada okulun temel argümanı olan “öğrenme sadece okulda gerçekleşir, okul olmazsa öğrenme gerçekleşemez” iddiasını çürütmek için böyle örnekler verdiği düşünülebilir. Ayrıca okumayı öğrenen bir bireyin kütüphanelerden yararlanarak kitap içindeki bilgilere kolaylıkla ulaşabileceğini ifade etmiştir. Burada öğrenme asıl amaç değildir. Zaten aileler de çocuklarının ne öğrendiğinden çok, mezun olduklarında alacakları diploma ve kazanacakları maaş ile ilgilenmektedir.

“Gerçekte, öğrenme edimi başkalarının yönetimine en az ihtiyaç duyulan bir insan etkinliğidir. Çoğu öğrenme edimi bir öğretimin sonucu değildir. Daha ziyade, anlamlı bir oturumda engellenmeden

gerçekleştirilen katılımın bir sonucudur. Pek çok insan en iyi ‘onunla -öğreneceği şeyle birlikte olmak’ suretiyle öğrenme işini gerçekleştirmektedir. Bununla beraber, okul insanların kendi bireysel kavrama gelişimlerini ayrıntılı plânlama ve amacına göre kullanmayla ilişkilendirmektedir.” (s.56)

Illich okulu belli yaştaki çocukları özgürlüğünden uzaklaştıran, onları kategoriler altında sınıflandıran, yetenek öğretmeyen ama öğrenmenin kendisi olmadan yapılamayacağını iddia eden, sertifika ve diploma vaadi ile öğrencileri kendisine bağımlı hale getiren bir kurum olarak ifade etmektedir. Ömrünün en önemli yaşlarını okulda geçiren çocuk, çocukluğunu okul yüzünden yaşayamamaktadır. Bu yüzden çocukluk dönemi denilince akıllara sadece öğrencilik gelmektedir. Ayrıca küçük yaşlarda okula giden sosyo ekonomik düzeyi düşük olan bireyler öğrenciler, zengin çocuklarla rekabet edemeyecektir.

“Okul, insanları yaşlarına göre gruplandırmaktadır. Bu grupta sorgulanması mümkün olmayan üç önermeye dayanmaktadır: Çocuklar okula aittir; çocuklar okulda öğrenir, çocuklar için öğretim sadece okulda gerçekleştirilebilir. Sanırım bu üzerinde tartışılmaz önermeler ciddi bir sorgulamayı gerektirmektedir.” (s.42)

Illich modern eğitim kurumlarını eski eğitim kurumları ile karşılaştırarak da işlevini eleştirmektedir. Eski üniversiteleri, bilgi ve fikir alışverişlerinin olduğu, tartışmaların yaşandığı bir araştırma merkezi olarak tanımlarken, yeni üniversitelerin bu işlevlerinden uzaklaştığını, fiziki maliyete ve dış görünüme önem verdiğini bu yüzden amacını yitirdiğini ifade etmektedir.

“Modern üniversitelerde, söz konusu topluluk yatakhane, profesör odası ya da din görevlilerine ayrılmış birimlerde bir araya getirilen farklı gruplara ayrılmıştır. Modern üniversitenin yapısal plânı geleneksel araştırmayla son derece az ilintilidir. Gutenberg’ten beri pek çok alanda disipline edilmiş, eleştirel incelemeler ‘metal parçalarından baskıya doğru yönelmiştir. Modern üniversite hem anonim hem anarşik, bir konuya odaklanmış, plânlanmamış ve kabına sığmayan buluşmalar için basit bir imkân sağlama şansını yitirmiş ve bunun yerine araştırma ve eğitimin üretildiği süreci idare etmeyi seçmiştir.”

Illich okul ile kilise kurumlarını sık sık karşılaştırmaktadır. Orta Çağ skolastik düşüncesine sahip kiliselerin yıkılıp, bireylerin özgürce inançlarını yaşayabildikleri ibadet ortamına dönüşmesini okulsuzlaştırma ütopyası için bir örnek olarak sunmaktadır. Orta Çağ’daki gerici kiliselerin kaldırılabilmesi fikri bile imkânsız görünürken, bu olayın gerçekleşmesi, okulun yıkılmaması için hiçbir nedenin olmadığına göstergesidir.

“Günümüzde okul sistemi tarih boyunca güçlü kiliseler için geçerli olan üç işlevi yerine getirmektedir. Okul hem toplum mitinin kaynağı hem bu mitin tezatlarının kurumsallaştırılması ve hem de mit ile gerçeklik arasında uyumsuzluğu tekrar üretecek ve gizleyecek olan ritüel mekândır. Bugün okul sistemi ve özellikle de üniversite mitinin eleştirisi için geniş imkânlar oluşmakta ve kurumsal çarpıklıklara karşı isyan bir koşul olarak belirmektedir.” (s.55)

Öğretmenin Rolüne Yönelik Bulgular

Illich okulun devamlılığını sağlayan öğretmenleri de sert bir dille eleştirmektedir. Öğretmenlerden öğrencilerin okul kurallarına uyması konusunda rehber ve bekçi, öğrencinin hayatında neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğretmek için ebeveyn, öğrenciye okula uyum konusunda razı etmeye çalışan vaiz, öğrencileri ikna etmeye çalışan terapist rollerine bürünen bireyler olarak bahsetmektedir. Tüm bu rolleriyle öğretmenler öğrencinin özgürleşmesini, öğrenmesini engellemektedir.

“Eğitim ile ilgili araştırmalar, giderek artan bir şekilde, çocukların, arkadaş gruplarından, çizgi romanlardan, birtakım gözlemlerden; okul ritüellerindeki katılımdan onlara öğretmeye yeltendiklerine oranla daha çok şey öğrendiklerini göstermektedir. Öğretmenler okulda tatbik edilen konuların kolayca öğrenilmesini genellikle engellemektedirler.” (s.45-46)

Müfredata Yönelik Bulgular

Okulun bir ürünü olarak görünen müfredat maliyetinden dolayı, rekabet ortamı yarattığı için Illich tarafından eleştirilmektedir. Kademe ilerledikçe müfredata bağlı olarak kitap fiyatları, fiziksel koşullar da artmaktadır.

“Okul, diğer ticari mallar gibi aynı yapıya sahip aynı sürece göre uyarlanmış olan bir eşya satmaktadır: Müfredat.” (s.58).

Müfredat programı subliminal mesajlar taşımaktadır. Öğrenmenin sadece okulda olacağına insanları inandırmaktadır. Aynı müfredat programı refah seviyesine ulaşmanın yolunun da okuldan geçtiğini öğrencilere dikte etmektedir.

“Okullaşmanın gizli müfredatı halkı her yerde bilimsel bilginin kılavuzluğundaki bürokrasilerin etkili ve yardımsever oldukları yolundaki mite inandırmaktadır. Aynı müfredat üretim ne kadar artarsa aynı oranda iyi bir yaşam standardına ulaşılacağı yolundaki miti öğrencilerin kafasına yavaş yavaş yerleştirmektedir.” (s.95)

Okula Karşı Alternatiflere Yönelik Bulgular

Illich okulun yarattığı sorunların okul içinde çözülemeyeceğini ve yenileşme faaliyetlerinin sonuçsuz kalacağını ifade etmiştir. Eğitim için günümüzdeki okullardan kurtulup, alternatif kurumlar ve ağlar oluşturulması gerekmektedir. Bireyler ancak bu şekilde gerçek özgürlüklerine kavuşabilirler.

“Eğitim kaynakları, genellikle eğitimcilerin müfredat amaçları doğrultusunda tanımlanmaktadır. Ben bunun tersini öğreniyorum. Bir öğrenciye amaçlarını tanımlamasını ve gerçekleştirilmesini mümkün kılacak dört farklı yaklaşımı tanımlamak istiyorum.

1.Eğitim Amaçları İçin Kaynak Hizmeti: Bu uygulama, araçlara ya da formel öğrenim için kullanılan süreçlere başvuruyu kolaylaştıracaktır. Bu tip şeylerden bazıları bu amaç için kütüphanelerde, kiralama şirketlerinde, laboratuvarlarda, müze ve tiyatrolar gibi ‘showroom’larda depolanabilir. Diğerlerinin de fabrikalarda, hava limanlarında ya da çiftliklerde günlük kullanımları söz konusu olabilir. Fakat bu yerler öğrencilerin stajyer olarak görev almaları için elverişli hale getirilmelidir.

2.Yetenek Değişimleri: Bu uygulama, bireylere, sahip oldukları yeteneklerin bir listesini çıkarma imkânı tanımaktadır. Bu yeteneklerden bazıları öğrenmek isteyen kişiler için, bir model olarak hizmet etmek istediklerinde, adreslerine ulaşmak yeterli olacaktır.

3.Akran Eşlenimi: Bu, nedenini ve niçinini sorabilecekleri bir partner bulma ümidiyle içinde bulunmayı arzuladıkları öğrenme aktivitesini tanımlamaları için kişilere imkân tanıyan bir iletişim ağıdır.

4.Serbest Eğitimciler Kaynak Hizmeti: Bu uygulama; profesyonellerin, paraprofesyonellerin ve serbest eleman olarak çalışacakların adresi ve kısa tanımlarının ve hizmetlerine katılma koşullarının da yer aldığı bir dosyadaki listelerden oluşmaktadır. İlerde göreceğimiz gibi böylesi eğitimciler eski müşterilerine yaptıkları yardımlarla ya da oylarla seçilmektedir.” (s.98)

Illich okulu eleştirmekle kalmıyor, okula alternatif çözüm yolları da sunuyor. “Fırsat ağı” olarak tanımladığı bu çözüm yolları, okulsuzlaştırmanın önünü açabilecektir. Bu fırsat ağlarında öncelikle kullanışlı bir fiziksel çevre oluşturulmalı ve burada öğrenme kaynakları yer almalıdır. Bu bir kütüphane, laboratuvar, fotoğraf atölyesi, gazeteler veya çiftlik olabilir. Okul ile özdeşleşmeyecek bu yerler öğrencide antipati oluşturmayacaktır. Harita, kitap, bilgisayar gibi öğrenme materyalleri de eğitim araç gereci olarak nitelendirilmemelidir. Okullarda öğrenciler bozulur diye araç gereçlere dokunmaktan çekinmektedirler ama eğitim öğretim aracı olarak ele alınmayan öğretim materyalleri öğrenciler için eğitimin önemli bir parçası olabilir. Öğrenciler herhangi bir makineyi söküp, tekrar takmaya başlayarak makinenin işlevini daha rahat öğrenebilir.

Okul, yetenekli öğrencilerin yeteneklerini ortaya çıkarmakta yetersiz kalmaktadır. Illich’in yetenek değişimleri ve serbest eğitimciler kaynağı eğitimi fırsat ağları ile herhangi bir yeteneği olan veya bir alana ilgi duyan öğrenci o alan ile ilgili uzman kişiye ulaşarak, o yetenek ile ilgili kasetleri dinleyerek yeteneğini geliştirebilir. Bu uzmanların özelliklerinin olduğu bir liste hazırlanabilir. Sonra bu yeteneği öğrenmek isteyen veya geliştirmek isteyen öğrenci o uzman ile bir araya gelebilir.

Akran eşlenimi fırsat ağı da yetenek ağı mantığına benzemektedir. Öğrenci kendi özelliklerini, adresini tanımladıktan sonra partner aradığını ilan edecektir. Aynı ilgi doğrultusunda bir partner

bulduğunda bir araya gelip, fikir alışverişi, akıl oyunları vb. paylaşımlar yapabilirler. Bu buluşma bilgisayar üzerindeki bir program aracılığıyla sağlanırsa daha faydalı olacaktır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okulsuz toplum yaratma düşüncesi Illich'in eğitim anlayışını da ortaya koymaktadır. Illich, okul kurumunu bireyi sınırlandıran bir hapisane gibi görmektedir. Bu hapishaneden kurtulmadıkça özgür bir ortamda eğitim alınamayacaktır. Özgürlüğü bir eğitim için sunduğu alternatifler öğrenciye seçenek sunmaktadır. Öğrenci, bu alternatif çözümler yardımıyla bir meslek edinebilir, öğrenmek istediği bilgileri kütüphanelerden, akranlarından, ilgililerden öğrenebilir. Bunun için öğrenmeyi istemesi yeterlidir. Öğrenmeye ihtiyaç duymadıkça kimse bireyi, yaşamının büyük bir bölümünde, günün önemli saatlerinde zorla bir yerde tutamaz. Okuldan uzaklaştıkça çocuklar çocukluklarını yaşayabilecektir, yapay çevreden uzaklaşıp, doğaya dönebilecektir. Illich okulu sorgularken, toplumun, sistemin çocuğa biçtiği rolleri eleştirmektedir.

Illich'in okulsuzlaşma yaklaşımı bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Mesela, çocuklara sınırsız öğrenme özgürlüğü sağlanırsa, zararlı şeylere de yönelebilirler. Böylece gereksinim duydukları becerileri edinemezler (Parelius ve Parelius'tan aktaran Tezcan, 2005). Ancak bu eleştiri, okulun öğrencilere dayattığı "okul olmadan öğrenemezsiniz" gizli mesajı ile benzerlik göstermektedir. Bir şeyin zararlı olup olmadığına ailesi, akranları, örnek aldığı bireyler, okuduğu kitaplar, izlediği programlar da yardımcı olabilir. Bunun için okula gerek var mıdır? Sorusu akla gelebilir. Ayrıca coğrafya açısından başka eleştiriler getirilebilir. Doğu Anadolu Bölgesinde ekonomik, dini inanç ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi nedenlerle kız çocukları eğitimden mahrum kalmaktadır (Tunç, 2009). Şayet herkesin eğitimden yararlanması için okullarda zorunlu eğitim verilmez ise kız çocukları aleyhine bir eğitim süreci yaşanacaktır. UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) öncülüğünde yürütülen "Haydi Kızlar Okula" kampanyası sayesinde birçok kız çocuğu eğitime devam etmiştir. Şayet okulsuz bir toplum düşünülürse, bu kızların adı olmayacaktır. Kampanyanın ilk altı ayında 40,000 kız çocuk eğitim-öğretim sistemi içine alınmıştır (UNICEF, 2003).

Tarım toplumlarında ve sanayiye geçiş aşamasında çocuk işçiliği yaygın olarak görülmektedir. Dünya genelinde çocuklar üzerinde ruhsal, fiziksel ve ahlâkî açılardan olumsuz etkileri olan çocuk işçiliği (Avşar ve Ögütoğulları, 2012) ile mücadelede de zorunlu okullaşma olumlu sonuçlar doğurabilir. Örgün eğitime devam etmek zorunluluğu olan çocuk, devlet gözetiminde olacağı için kayıtsız olarak iş gücü olarak kullanılamayacaktır. Illich de aynı şekilde And dağlarındaki çocukların tarım ile uğraşmasından dolayı çocukluklarını yaşayamadıklarını belirtip, bu durumu eleştirmiştir. Buna rağmen, çocuk işçiliğinin önünü açabilecek okulsuzlaşma anlayışını savunması düşündürücüdür.

Ülke yönetiminde söz sahibi olmak için de okul bir araç olabilir. Dokuzuncu cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, bir köylü çocuğu olarak bulunduğu konuma gelmesini, okulun yardımıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 2015). Eğitim sisteminde sınavlar kalkmadığı sürece okulların kaldırılması da bir işe yaramayabilir. Sınavlar devam ederse yine maddi durumu iyi olan bireyler özel ders imkânlarından sonuna kadar yararlanabilirken, sosyo ekonomik düzeyi düşük olan bireylerin çocukları ise sistemde dezavantajlı olarak kalabilirler.

Eleştirilerin yanında Illich'i destekleyen görüşler ve yaklaşımlar da bulunmaktadır. Illich'in yetenek değişimleri ile ilgili alternatif çözümü, Ahilik teşkilatı içinde de yer almaktadır. Bir okul olarak eğitim vermeyen Ahilik teşkilatı, iş başında usta tarafından çırağına bilgilerini aktarmasıyla meslek kazandırma esasına dayanmaktadır. Ustanın birikimlerinden yararlanan çirak da belli bir süre sonra ustalığa yükselmektedir (Darı, 2017). Benzer şekilde bir becerisi olan birey, o işin ustasından eğitim görerek bu beceriyi iletilebilir. Bunun için de okula gerek yoktur. Yine beceri geliştirmek için YouTube sitesinde beceri ile ilgili usta öğreticiden ders alınabilmektedir. İnternet ve bilgisayar erişimine sahip olan her öğrenci istediği bilgiye genel ağa bağlanarak ulaşabilmektedir.

Salman Khan, *Dünya Okulu* isimli kitabında "*Herkes, her yerde, dünya standartlarında bedelsiz eğitim*" sloganıyla uzaktan eğitimin bir alternatif olacağını belirtmişti (Khan, 2016). Güncel olarak Khan Akademisinin sadece Türkçe sayfalarında ücretsiz olarak 10.000 video yer almaktadır. Bireyler eksiklik hissettikleri konu hakkında siteye girip, dersleri dinleyebilmektedirler (Khan Academy, 2022). Bu da Illich'in fırsat ağlarının günümüze uyarlanmış hali olarak düşünülebilir.

1980’li yıllardan başlayarak Türk üniversitelerinde uygulamaya başlanan “Açıköğretim” uygulamaları da (Anadolu Üniversitesi, 2022) okul olmadan eğitim öğretimin devam edebildiğini göstermektedir. Ayrıca imkânı kısıtlı olan bireylerin eğitimine devam sağladığı için, Illich’in hayalini kurduğu eğitimde fırsat eşitliğine de katkı sunmaktadır.

COVID-19 pandemisi de gösterdi ki; uzaktan eğitimde altyapı, teknolojik vb. aksaklıklar yaşansa da (Can ve Ozan, 2021) okul kapanmalarında ya da okul olmadan da eğitim devam etmektedir. Bu yönüyle temel eğitimden sonra uzaktan eğitim yardımıyla eğitim devam edebilir (Kılıç, 2021). Ancak, uzaktan eğitimde kullanılan web araçlarının artırılmasıyla temel eğitimde de uzaktan eğitime geçilebilir. Hatta sohbet odaları ile sosyalleşme ortamı da sağlanabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde uzaktan eğitim, okulun verebileceği eğitim ve öğretim olanaklarının hepsini karşılayabilir.

Küresel düzeyde teknolojik altyapının güçlendirilmesi, internete erişimin geliştirilmesi ve yoksul kesimlerin her yönden desteklenmesi ile her yerde ve her zaman eğitime ulaşabilme şansı mümkün olabilir. Küresel düzeyde ortaya çıkan pandemi ve gelecekte de ortaya çıkması muhtemel salgın hastalıklar, doğal afetler gibi kriz durumları gibi zorunluluktan doğan uzaktan eğitim uygulamaları, Ahilik teşkilatındaki meslek edindirme şekli, açıköğretim uygulamaları, yararlı genel ağ siteleri, Illich’in hayalini kurduğu okulsuz toplumu yaratabilir. Ancak, okulsuz topluma geçilirken yapılan eleştiriler göz ardı edilmemelidir. Özellikle, okulun temel eğitimdeki bilişsel, duyuşsal ve sosyal fonksiyonları göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, şimdilik “eğitimde okulsuz seçenekler”, temel eğitim sonrası öğretim kademeleri ile özellikle yetişkin eğitiminde alternatif yöntemler kapsamında uygulanması halinde daha faydalı olabilir. Okulsuz topluma yönelik nicel ve nitel yöntemlere dayalı farklı araştırmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Akyüz, E. (2019). Ivan Illich’in okulsuz toplum modelinde bir iktidar aracı olarak okul. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Anadolu Üniversitesi. (2022). *Açıköğretim sistemi, tarihçe*. <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/tarihce>. Erişim Tarihi: 12.06.2022.
- Avşar, Z., ve Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk işçiliği ve çocuk işçiliği mücadele stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Can, E. ve Ozan, C. (2021). Eğitim Bilişim Ağı (EBA): Covid-19 küresel salgınının yansımaları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 1553-1595.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2015). *Çoban Sülü nasıl yükseldi*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/coban-sulu-nasil-yukseldi-301057>. Erişim Tarihi: 17.04.2022
- Çelik, V. (2003). *Sınıf yönetimi*. Nobel Dağıtım.
- Çetin, E. (2013). Türkiye’de anadilde eğitim tartışması bağlamında okulsuzlaşma (okulsuz toplum) teorisi ve Osmanlı eğitim modeli. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 375-385.
- Darı, A. B. (2017). Bir sosyal bütünleşme aracı olarak ahilik. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Durakoğlu, A., ve Zabun, B. (2017). Ivan Illich’in yabancılaşma anlayışı bağlamında modern üniversite eleştirisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 441-457.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı yayıncılık.
- Glasser, W. (2017). *Başarısızlığın olmadığı okul*. Beyaz Yayınları
- Günay, C. A. (2019). Okulsuz toplum. *Akademik Matbuat*, 3(2), 93-101.
- Illich, I. (2017). *Okulsuz toplum*. Şule Yayınları.

- Kayalı, S. (26-28 Ekim 2019). *Okulsuz toplum teorisi üzerinden alternatif eğitim okullarının sosyalleşme açısından incelenmesi. [Sözlü bildiri].* 2. Uluslararası Eğitimde Yeni Arayışlar Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Khan, S. (2016). *Dünya okulu.* Yapı Kredi Yayınları.
- Khan Academy. (2022). *Khan academy nedir?* <https://www.khanacademy.org.tr/>. Erişim Tarihi: 6.05.2022.
- Kılıç, E. (2021). “Salgın sürecine yeni bir bakış: Illich ve okulsuz toplum”. *Simit Çay Betik*, 3, 24-29.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>
- MEB. (2018). *Mesleki çalışma dönemi ve aday öğretmen yetiştirme programı örnek kitap listesi.* https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/31162451_Yrnek_kitap_listesi.pdf. Erişim tarihi: 01.06.2022.
- Sarıtaş, D. (2018). Modern dünyanın bunalımı karşısında radikal bir eleştiri ve alternatif çözümler: Ivan Illich. *[Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- TDK. (2022). *Öğretim.* <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- Tezcan, M. (2005). *Sosyolojik kuramlarda eğitim.* Anı Yayıncılık
- Tunç, A. İ. (2009). Kız çocuklarının okula gitmeme nedenleri Van ili örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 237-269.
- UNICEF. (2003). *Haydi kızlar okula! Kız çocukların okullulaşmasına destek kampanyası.* https://www.unicef.org/turkey/media/2431/file/TURmedia_%20Haydi%20Kizlar%20Okula%20Brosur.pdf%20.pdf. Erişim Tarihi: 17.04.2022.
- Varlıkgörücüsü, N., ve Şahin, M. (2018). Radikal felsefe, eleştirel pedagoji ve okulsuz toplum. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 75-82.
- Yıldırım, A. (2020). Paulo Freire ve Ivan Illich'in eğitim anlayışları ekseninde radikal eğitim eleştirisi üzerine bir araştırma. *[Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.